

Trípodos, número 10, Barcelona, 2001

COMPORTAMENT DE LA PREMSA
EN EL PROCÉS DE PAU AL PAÍS BASC:
“ABC”, “El País” i “La Vanguardia”
(SETEMBRE 1998 – ABRIL 2000)

José V. Idoyaga Arróspide
Txema Ramírez de la Piscina
Enric Xicoy i Comas

INTRODUCCIÓ

A l'Estat espanyol van passar trenta anys i ETA va matar prop de vuit-centes persones abans que al calendari arribés una data clau: 12 de setembre de 1998. Aquell dia es va fundar i firmar, oficialment, el Pacte de Lizarra. En aquest s'hi van integrar tots els partits bascos anomenats nacionalistes, molts sectors socials també propers al món abertzale i nacionalista i s'hi va sumar un partit dels anomenats estatalistes, IU-EB. Només van passar quatre dies, era el 16 de setembre, quan ETA va declarar una treva unilateral i indefinida. Va ser just llavors quan va començar, de fet ja havia començat un temps abans, el període més llarg sense morts causats per ETA a l'Estat espanyol. Per primer cop en un any natural, el 1999, no hi va haver cap mort d'ETA des que aquesta es va fundar. En total va durar catorze mesos el període que es va autoatorgar ETA per no atemptar. A partir d'aquella data es va començar a parlar de procés de pau al País Basc.

Un grup de recerca de la Universitat del País Basc (UPV-EHU), dirigit pel catedràtic d'Investigació en Comunicació de Masses Petxo Idoyaga, va creure oportú estudiar quin ha estat el paper que ha tingut la premsa espanyola durant aquest període. És per això que es va decidir que des del setembre de 1998 fins a l'abril del 2000, poc després de les eleccions generals, s'analitzarien un total d'onze diaris, entre els quals hi havia *El País*, *ABC*, *La Vanguardia*, *Deia*, *Gara*, *Diario Vasco*, *Correo del Pueblo Vasco* i *El Mundo del Siglo XXI*.

En aquest article s'analitza quin ha estat el paper de tres dels diaris més importants de l'Estat: *El País*, *ABC* i *La Vanguardia*. No es pretén fer una generalització, sobretot en les conclusions de l'article, que defineixi el paper de tots els diaris de la investigació, però sí que s'ha agafat una mostra representativa de tres dels diaris més influents i de més tradició de l'Estat espanyol. Per suposat, la tria podia haver estat una altra, però la limitació d'espai de l'article i tenint en compte que tots tres es poden llegir a Catalunya, al final s'ha escollit aquests diaris.

OBJECTIUS I METODOLOGIA UTILITZADA

Els objectius generals del treball d'investigació de la UPV-EHU són els següents:

- Caracteritzar l'actitud dels principals diaris de referència davant el procés de pau.
- Determinar les relacions i influències existents entre el sistema polític i el mediàtic.

—Dictaminar si els diaris objecte d'anàlisi han estat simples “notaris de la realitat” o s'han comportat com un actor més del conflicte.

Els tres diaris analitzats estan entre els de més difusió d'Espanya. Encara que els tres tenen poques vendes a Euskadi i a Catalunya (exceptuant *La Vanguardia*), sí que es poden considerar tres diaris de referència. Podríem dir, a més, que els tres públics a qui van destinats són bastant diferents.

El País és el diari d'informació general amb més difusió de l'Estat, amb una mitjana d'uns 435.000 exemplars venuts diàriament (13.500 al País Basc i 60.500 a Catalunya), segons dades de l'OJD de l'any 1999. Es tracta d'un diari de tendència socialdemòcrata, proper al PSOE i opositor al govern de dretes que lidera el Partit Popular. *ABC* té una difusió d'uns 300.000 diaris (3.500 al País Basc i 10.000 a Catalunya). És un rotatiu molt proper al Govern presidit per José María Aznar i a les Forces de Seguretat de l'Estat i especialment de la Guàrdia Civil, i representa el que històricament ha estat la premsa monàrquica i conservadora. *La Vanguardia* ven cada dia prop de 205.000 exemplars, bàsicament a Catalunya. Es considera un diari sempre proper als partits que governen, ja sigui el Govern central, l'autonòmic o el municipal, d'ideologia més aviat conservadora i defensor de la monarquia, encara que durant molt de temps se l'ha considerat proper al PSOE, sobretot mentre Felipe González i Pasqual Maragall governaven.

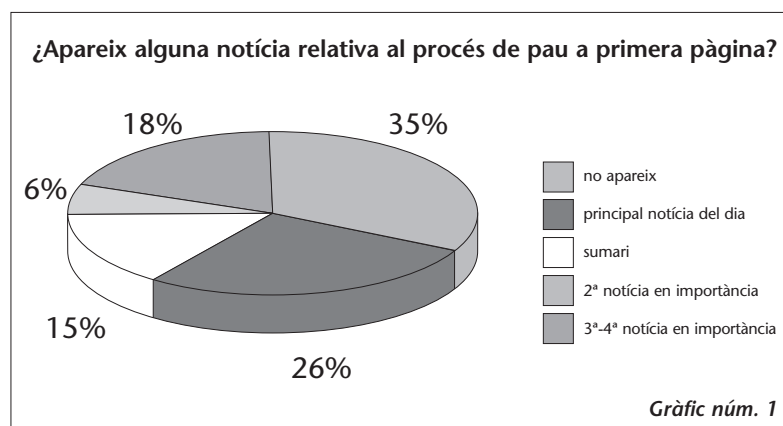
La metodologia utilitzada en la investigació s'ha basat, fonamentalment, en l'anàlisi de continguts dels diaris abans assenyalats. Això ha comportat l'anàlisi de 137 fitxes corresponents als mateixos dies per a cada diari. La tècnica utilitzada s'ha basat en el “calendari de setmana composta” (Gifreu i Pallares, 1998) a la qual s'ha sumat un altre calendari de “dates significatives”. Així la mostra acaba sent de prop d'un 23% de tot el període.

Hem escollit portades i editorials com a elements d'anàlisi del diari. Això ens servirà per saber quin grau d'importància dóna el mitjà a les informacions procedents del conflicte basc. També ens servirà per veure com s'informa i si d'aquest “com” se'n pot desprendre un decantament o no del mitjà, o sigui, una parcialitat i falta de neutralitat. Pel que fa als editorials, aquests sempre han representat el pensament del diari. Encara que no es tracti, ni molt menys, dels articles més llegits, sí que continuen tenint un pes molt important per calibrar quina és l'opinió del mitjà com a mitjà, com a empresa. Es tracta d'una opinió pública i intentarem saber quina és sobre el procés de pau basc i també si se'n pot desprendre una opinió més implícita que no se'ns presenta de manera tan visible.

“EL PAÍS”, REFERÈNCIA DOMINANT

De clara vocació europea, abanderat del progressisme i la modernitat durant els últims vint-i-cinc anys, és, sens dubte, “referència dominant” no només entre la classe política, sinó fins i tot per a la resta dels mitjans de tot l'Estat espanyol. Malgrat la seva escassa penetració en els mercats català i basc, pot afirmar-se que es tracta —tal com apunta Azkargorta (1998:385)— d'un “periòdic-institució”, especialment influent entre els principals líders polítics.

De la investigació es desprèn com a primera dada destacada la següent: tres de cada quatre dies —exactament en el 73,6% dels casos— *El País* va publicar a la portada alguna notícia relativa al que hem denominat “procés de pau al País Basc”, sempre fent referència al període analitzat (setembre del 1998 – abril del 2000). A més, un de cada tres dies aquest rotatiu va obrir la seva edició amb aquest ítem temàtic (34,5%). Això significa que és francament estrany el dia que no apareix una notícia relativa al País Basc en aquest diari que, no ho hem d'oblidar, s'edita a Madrid. Altres dades interessants són les que apareixen en el gràfic número 1.

L'excepcionalitat del tractament que s'ofereix en la matèria objecte d'estudi es reflecteix també en les pàgines editorials. Aquestes són de lectura obligada per a tots els polítics i líders d'opinió de l'Estat. *El País* publica habitualment cada dia dos editorials. A vegades, i excepcionalment, poden ser-ne tres o un, depenent de l'actualitat. Doncs bé, un de cada tres dies (33%) un dels editorials està dedicat al País Basc. És més, en el 69% dels casos aquest editorial és el més important del dia (per extensió i caràcters tipogràfics).

Un altre dels objectius d'aquest anàlisi era examinar en profunditat els titulars de la primera pàgina dels diaris així com la caracterització (positiva, negativa o neutra) que cada un oferia als principals subjectes de la informació. Per a facilitar més la investigació, vàrem establir cinc grans categories: Govern central, PP i els seus dirigents; Govern nacionalista de la Comunitat Autònoma Basca (CAB), PNV-EA i els seus dirigents; PSOE i els seus dirigents; ETA i els seus militants, i HB i els seus dirigents. El quadre número 1 en mostra el resum.

Subjectes	Nombre de cops que apareixen	Caracterització		
		Positiva %	Negativa %	Neutra %
<i>G. central, PP i els seus dirigents</i>	74	28 37,8	9 12,2	37 50
<i>PSOE i els seus dirigents</i>	33	10 30,3	0 0	23 69,7
<i>G. nacionalista de la CAB, PNV, EA i els seus dirigents</i>	55	4 7,3	16 29,1	35 63,5
<i>HB i els seus dirigents</i>	32	2 6,2	20 62,5	10 31,2
<i>ETA i els seus dirigents</i>	60	0 0	38 63,3	22 36,6

139

Quadre núm. 1

El quadre exemplifica les fòbies i filies del diari. S'evidencia una predilecció pels partits emmarcats dins el denominat Front Constitucionalista i un clar menyspreu no només d'ETA sinó també dels partits i subjectes inclosos dins el bloc sobiranista.¹

Aquesta predilecció per uns subjectes en detriment d'altres és especialment evident quan s'analitzen les atribucions verbals —positives, negatives o neutres— que el diari atorga a uns o altres agents que intervenen en el procés de pau. Així, mentre el Govern d'Aznar “dialoga” o “propicia” acords,² l'executiu nacionalista de la CAB apareix sovint associat a verbs com “temer” o “exigir”.³ El mateix es pot dir del PSOE que “apoya” el consens o “avisa del peligro de disgrega-

¹ Aquestes dades confirmen les d'una altra investigació recent duta a terme pel professor de la Universitat de Buenos Aires Jordi Farré (1999:103).

² Per a certificar-ho, consulteu els exemplars d'*El País* dels dies: 19-09-98, 03-10-98, 05-11-98, 19-12-98, 24-12-98, 01-04-99, 17-04-99, 10-06-99, 28-08-99, 08-09-99, 11-09-99, 18-01-99 i 30-10-99.

³ Per a certificar-ho, consulteu els exemplars d'*El País* dels dies: 24-06-99 i 01-03-00.

ció nacional”,⁴ mentre que al PNB se l’associa amb l’“amenaza”, el “fracaso” o la “temeridad”.⁵

A totes aquestes evidències se n’hi hauria d’afegir una última que ens sembla especialment significativa. Ens referim a la insistència d’*El País* de refusar qualsevol intent de mediació internacional en el conflicte, proposta lògica si es té en compte la radicalitat de les posicions. Així doncs, el diari espanyol de més circulació en el mercat va interpretar aquest intent de mediació —realitzat pels integrants de la Declaració de Lizarra— com una “interferencia en el proceso de paz”. Va ser clarificador, en aquest sentit, el titular del 15-10-98, quan *El País* va obrir la seva primera pàgina de la següent manera: “El Gobierno [central] pide a Europa que no interfiera en el proceso de paz”.

Un altre objecte d’atenció preferent en aquesta investigació han estat les fonts informatives, conscients com som de la importància que aquestes tenen en el procés de producció de la notícia (Gans, 1980; Tuchman, 1983; Fishman, 1983; Cesareo, 1986; Borrat, 1989). Una primera dada que crida l’atenció és l’existència de dos grans fonts informatives. Per un cantó, càrrecs institucionals, com ara presidents dels governs espanyol i basc, ministres, diputats, etc. (el 47,9% de les notícies parteixen d’aquestes fonts), i, per l’altre cantó, els dirigents dels partits polítics (el 44,6% de les informacions).

Els agents socials (organitzacions socials, pacifistes, en defensa dels drets humans, etc.) només protagonitzen el 2,5% de les informacions. El 4,9% restant correspon a altre tipus de fonts. ETA mai no apareix com a font directa de la informació d’aquest diari. Una altra dada interessant és la següent: una de cada quatre informacions d’*El País* té al Govern del PP com a font directa de la informació (24,8%, exactament).

La investigació ha examinat també quina era la “matèria primera” de cada notícia. El resultat desvetlla una important dependència del periodisme actual de les declaracions polítiques, ja que en el 44,3% dels casos aquests testimonis han estat els que han originat la notícia. Tot i això, la categoria que apareix amb més freqüència va ser la dels esdeveniments (51,9%). El 3,8% restant va tenir un altre tipus de gènesi.

L’estudi dels editorials mereix un capítol a part. Aquests articles són sovint referent per a altres mitjans, sobretot pel que fa a la subtileza dels titulars. De tots els editorials analitzats durant els vint mesos que

⁴ Per a certificar-ho, consulteu els exemplars d’*El País* dels dies: 26-01-99, 27-12-99 i 19-03-00

⁵ Per a certificar-ho, consulteu els exemplars d’*El País* dels dies: 13-11-98, 30-11-98, 01-04-99, 24-10-99, 24-06-99, 10-12-99, 01-03-00 i 02-04-00.

ha durat l'estudi, se'n poden extreure les conclusions que mostra el quadre número 2, ordenades segons la freqüència de l'aparició.

Reproduïm en el quadre número 3 les principals adjectivacions que aquest mateix rotatiu ha dedicat als subjectes que han intervingut en el procés.

Principals conclusions dels editorials de El País (setembre 1998 – abril 2000)	<i>Cops que apareix, total o parcialment, la idea</i>
ETA i HB primer van portar el nacionalisme moderat cap a les seves posicions estratègiques i llavors els van fer xantatge	14
Encara que inicialment la treva d'ETA va ser quelcom inèdit que facilitava la recerca de solucions, finalment es va comprovar que, per als terroristes, només era una altra manera d'imposar el seu programa de "construcció nacional"	13
La pau no té preu polític; per això, s'ha de separar el procés de pau de les aspiracions sobiranistes, que, a més, no són majoritàries	12
La societat basca és plural i l'Estatut d'Autonomia és el millor exponent d'aquest pluralisme	12
La política de dispersió dels presos d'ETA va complir el seu objectiu, però fa temps que resulta estèril. Malgrat això, els nacionalistes s'equivoquen en plantejar l'acostament dels presos com un dret, ja que es tracta, simplement, d'una mesura política	6

141

Quadre núm. 2

Subjectes que intervenen en el procés	Adjectivació de El País en les informacions i editorials (setembre 1998 - abril 2000)
<i>Govern de José María Aznar (PP)</i>	"Abierto", "dialogante", "cauteloso", "prudente", "firme contra ETA"
<i>PSOE</i>	"Receptivo", "diferente del PP"
<i>Govern nacionalista de la CAB (PNV-EA)</i>	"Contrario al pluralismo", "incapaz", "temeroso"
<i>Declaració de Lizarra</i>	"Incapacidad", "inconcreción", "división", "frentista", "radical"
<i>HB</i>	"Asociados a la violencia", "encubridores del terrorismo", "radicales"
<i>ETA</i>	"Terroristas", "asesinos", "desalmados", "extorsionadores"

Quadre núm. 3

“ABC”, SIMBIOSI AMB EL GOVERN ESPANYOL I EL PARTIT POPULAR

Aquest diari és, sens dubte, el referent mediàtic de la dreta espanyola i, per tradició, representatiu de l'atac a qualsevol reivindicació dels nacionalismes basc, català o gallec existents a l'Estat espanyol.⁶ En més d'una ocasió fins i tot mostra els seus recels en relació amb “el sistema autonòmic” i les competències administratives i de govern que aquest ha concedit a la Comunitat Autònoma Basca.⁷ Però allò que resulta particularment significatiu és el seu model de relacions amb el Govern del Partit Popular. Es tracta d'una autèntica simbiosi:

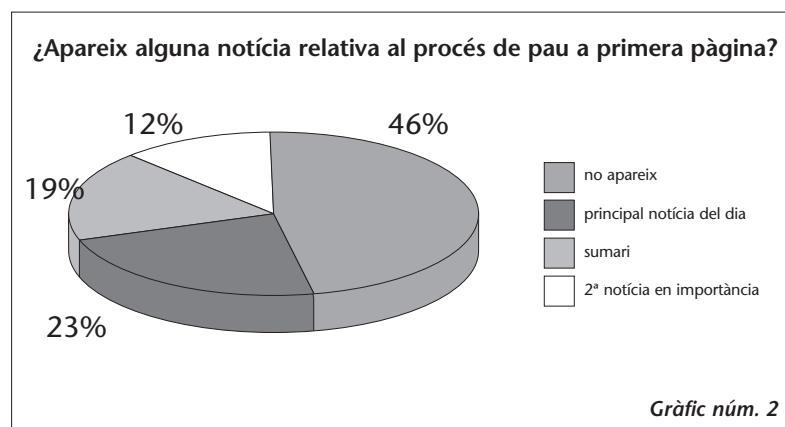
a) Sovint el diari accepta sense crítiques les actuacions governamentals i del PP. Si el Govern central va acusar l'Acord de Lizarra de ser una concessió a ETA, l'ABC el va qualificar en el titular del seu editorial (13-09-98) de “Foro del terror”. Quan el president del Govern central va manifestar, per primera vegada, que hi havia expectatives positives, la portada del diari (19-12-98) titulava a tota pàgina “Aznar hace balance: es posible la paz” i l'editorial “Hacia el final de la violencia” així ho ratificava.⁸ Quan des de Madrid i París es va optar per una via de repressió contra ETA, sabent que això tenia la corda de la treva, ABC (10-03-99), sense fonts informatives que ho verificuessin, va titular a la portada “ETA prepara el envío a Madrid de un nuevo comando” i editorialitzava amb un “Justicia sin tregua”, davant la detenció de membres d'ETA a França.

⁶ ABC ven poc en les quatre províncies basques de l'Estat espanyol; la seva distribució en aquestes és només de 3.473 exemplars, menys de l'1% de les vendes totals diàries de premsa. A Catalunya no arriba a 10.000 exemplars.

⁷ Així, per exemple, l'editorial del 18-12-99, comparava la situació d'Espanya i França dient: “Y si en el caso galo ese movimiento [es refereix al nacionalisme radical basc] se enfrenta a la incontestable firmeza de uno de los Estados más centralistas del mundo, no deja de ser lamentable que en España pueda aprovechar los amplios resquicios que le brinda la manipulación del sistema autonómico por parte del nacionalismo”. L'antinòmia entre la qualificació del “centralisme” francès com a “incontestable fermesa”, en front dels “lamentable”, “manipulació” o “resquicis” atribuïts a la situació espanyola, reflecteix bé el sentiment editorial del diari.

⁸ És interessant ressaltar el fet que en aquell moment el president del Govern central mantingués com a possible escenari una solució del conflicte i la consecució de la pau. Més endavant el Govern va tornar a la tesi i l'estratègia del ministre de l'Interior, consistent a boicotejar les negociacions amb ETA i identificar les reivindicacions del nacionalisme basc amb la política terrorista. Després de la ruptura de la treva tant el Govern com ABC i *El País* han afirmat que sempre van considerar que la treva era només una falàcia d'ETA per a enganyar el nacionalisme. Com es pot veure, no va passar això, sinó que al final es va imposar la línia d'actuació defensada pel ministre de l'Interior.

b) En altres ocasions, el diari va anar per davant del mateix PP, marcant línies d'actuació que després seran reconduïdes per aquest partit i pel Govern central. Un exemple fou que des del novembre de 1999, després de la ruptura de la treva, va llançar una campanya per a la dissolució del Govern basc i les eleccions anticipades o per una moció de censura contra aquell Govern —vegeu el quadre número 4—, que llavors es va convertir en l'estratègia del PP i del mateix Govern central. Fins i tot l'esmentada referència a "Foro del terror" es convertiria mesos després en un emparaulament de l'Acord de Lizarra habitual en les files populars.

143

Les particularitats que va mantenir el tradicional conflicte basc entre setembre de 1998 i l'abril del 2000 varen tenir una gran rellevància⁹ en l'agenda periodística de l'ABC. El tema va ser notícia de portada en un 51,72% d'ocasions. D'aquest diari s'ha de destacar que té un model de portada diferent del que segueix la majoria dels rotatius. ABC presenta sempre una portada basada en una gran notícia i dues o tres més com a sumaris i, a més, gairebé no hi apareix altre text que el del titular. Per tant, són portades amb molta menys quantitat de notícies que les d'altres diaris, d'aquí la importància que té el fet que la informació sobre el País Basc hi hagi ocupat un lloc en més de la meitat de les ocasions. A més, en un 24,13% dels cops va ser la principal notícia de la portada, i això implicava que en aquests

⁹ El concepte de "rellevància" té un lloc central tant per a l'elaboració d'estudis en *Agenda-Setting* (McCombs, 1976 i 1996), como per a la *Tematizzazione italiana* (Agostini, 1984).

casos també el material gràfic que cobreix quasi la totalitat d'aquesta portada estigués dedicat al tema objecte d'anàlisi d'aquest treball d'investigació. S'ha d'afegir que en les pàgines interiors no hi va haver, pràcticament, un sol dia que no se'n parlés.

Si ens atenim als editorials, el procés de pau és tractat en un 40,22% de les ocasions, en un 34,4% de les quals va tenir un caràcter d'editorial de major importància.¹⁰

Analitzant els subjectes o actors principals recollits en els titulars i el tipus de caracterització que ens en fa el diari, podem combinar el criteri de rellevància amb el model de tractament d'aquests actors. En síntesis, les dades que cal destacar són les que reflecteix el quadre número 4.

Subjectes	Nombre de cops que apareixen	Caracterització		
		Positiva %	Negativa %	Neutra %
<i>G. central, PP i els seus dirigents</i>	27	17 62,9	1 3,84	8 30,7
<i>PSOE i els seus dirigents</i>	8	5 62,5	2 25	1 12,5
<i>G. nacionalista de la CAB, PNV, EA i els seus dirigents</i>	17	2 11,7	9 52,9	6 35,2
<i>HB i els seus dirigents</i>	10	0 0	6 60	4 40
<i>ETA i els seus dirigents</i>	20	1 5	19 95	0 0

Quadre núm. 4

El quadre mostra a la perfecció l'ús de les freqüències d'aparició i de les caracteritzacions per a travar les dues opinions principals filtrades a través dels titulars de portada. La primera, que en la resolució del tema basc hi ha dues forces enfrontades. Per una part el Govern central i el PP (27 impactes) i per una altra els nacionalistes bascos, des d'ETA fins al Govern basc (47 impactes), mentre que el PSOE queda marginat. La segona, que en la confrontació hi ha una força positiva —el Govern central— i una de negativa —el nacionalisme basc—. Des dels dos primers dies posteriors a la treva, les expressions dels titulars

¹⁰ ABC va canviar de maqueta el 20-07-99. Fins aquell moment o bé tenia un únic editorial o bé dos de la mateixa longitud; en el segon cas s'han comptabilitzat, també, com editorial principal. A partir de la data assenyalada, la maqueta inclou un editorial principal i alguna nota editorialitzant de rellevància inferior.

reflectien aquesta línia argumental: el Govern central “gestiona la paz y no cede al chantaje” (12-10-98), mentre que el nacionalisme basc actua mitjançant “amenazas” (12-11-98).

És curiós veure el text del titular que correspon a una caracterització positiva per part d'ETA. El 14-04-00 *ABC* explicava (sense certificar les fonts que ho poguessin avalar) que una sèrie de militants d'ETA havia substituït, amb la ruptura de la treva, la direcció anterior: “Los pistoleros Gaztelu, Arzalluz y Oyarzabal desplazan a los dirigentes que declararon la tregua”. L'oposició del terme “dirigentes” al de “pistoleros” és més notòria encara si es té en compte que és l'única vegada que s'utilitza per a parlar de membres de l'organització armada, ja que habitualment se'ls denomina “cabecillas” o mitjançant els qualificatius “criminales”, “assassins” o semblants.

Una forma utilitzada sovint per *ABC* per a omplir les seves portades és referir-se en l'avantítol a una notícia, i en titular, a una altra; des del canvi de maquetació hi sol haver, a més, dos o tres línies de sumari que, alhora, entren en el mateix model informatiu. Això no tindria més importància si no fos per l'ús que se'n fa per a mesclar als ulls del lector uns assumptes que, com a esdeveniments, mancarien de relació. Un exemple clar d'això és la portada del diari el 03-04-00. L'avantítol deia: “La refundación de HB, única esperanza del PNV para una nueva tregua”. El titular manifestava: “La Ertzaintza oculta información a Interior pese a la creciente violencia callejera”. I el text del sumari afegia: “El PNV controla en el País Vasco emisoras de radio, periódicos y la televisión autonómica gracias a los 11.000 millones de fondos que cada año destina para subvencionar estos medios. Por otra parte, la Policía y la Guardia Civil no reciben información de la Ertzaintza, pese al recrudecimiento del terrorismo callejero”. La imatge, en el seu conjunt, és la d'un caos institucional en què tant els mitjans de comunicació com la policia autonòmica basca semblen salvaguardar el “terrorismo callejero” davant el Govern de Madrid.

Les principals adjectivacions —agafant en aquest cas tant les portades com els editorials— que aquest mateix rotatiu ha dedicat als subjectes que han intervingut en el procés són els que mostra el quadre número 5.

Pel que fa a les fonts informatives de les notícies de portada, crida l'atenció que en un 21,15% de les vegades són fonts sense identificar (el diari utilitza l'eufemisme “según fuentes de la lucha antiterrorista”, però no les identifica). Qualsevol manual de deontologia professional condemnaria aquest fet tan habitual, que en la majoria dels casos s'utilitza per a elucubrar sobre conflictes en el nacionalisme, oferir llistats de residents bascos a l'estranger, suposats integrants d'ETA o temes similars. Altres diaris també ho fan, com veurem amb *La Vanguardia*, però destaca que una de cada cinc notícies tingui aquest tipus de fonts.

Subjectes que intervenen en el procés	Adjectivació d'ABC en les informacions i editorials (setembre 1998 - abril 2000)
Govern de José María Aznar (PP)	"Serenidad", "firmeza", "claridad", "coherencia", "coraje", "tajante" (davant ETA i el nacionalisme)
PSOE	"Ambigüedad", "coherencia" ¹¹
Govern nacionalista de la CAB (PNV-EA)	"Desdibujado", "esquizofrenia", "sectario", "amenazas", "crisis"
Declaració de Lizarra	"Frente nacionalista", "antipluralista", "camuflaje del terrorismo", "estéril", "fracaso"
HB	"Delegada de ETA", "secta maximalista", "antidemócratas", "intimidadores"
ETA	Habitualment combina tres substantius ("banda", "organización", "violencia") i tres adjectius ("terrorista", "criminal", "etarra"). A les combinacions que en resulta s'hi pot afegir: "barbarie", "degradación humana", "intimidación social", "sanguinarios"

Quadre núm. 5

Principals conclusions dels editorials d'ABC (setembre 1998 - abril 2000)	Cops que apareix, total o parcialment, la idea
Darrere de la treva, tota la política nacionalista, inclosa la del Govern basc, està subordinada a ETA: frentisme nacionalista, "construcció nacional" excoent i no condemna de la violència	24
La Constitució espanyola i l'Estatut d'Autonomia marquen els límits del procés de pau. La pau no pot tenir contrapartides polítiques	18
La treva fou el resultat de la pressió policial, la mobilització social i el suport de França; però el nacionalisme moderat va oferir la seva col·laboració amb els objectius d'ETA i va desfer Ajuria Enea ¹²	10
PSOE i PP han d'actuar units davant el front nacionalista i el president del Govern ha de liderar l'oposició al separatisme anticonstitucional	8
Després del trencament de la treva l'estratègia nacionalista ha fracassat. El PNB ha de trencar amb EH i buscar altres pactes de Govern... o dimitir i convocar eleccions. Si s'hi nega s'ha de sotmetre a una moció de censura	7

Quadre núm. 6

¹¹ Evidentment són adjectivacions contradictòries, però la caracterització que el diari fa sobre el Partit Socialista és, justament, la d'assignar-li aquestes dues posicions segons uns o altres casos.

¹² El Pacte d'Ajuria Enea és un acord de tots els partits —excepte HB— que va funcionar des de 1988 fins al 1998 com un front anti-ETA

Per un altre cantó, les institucions són font d'informació en un 67,79% d'ocasions de les notícies de portada (el Govern central, en un 45,76%) i els dirigents polítics en un 20,33% (els d'HB/EH només un 1,69%), mentre que els agents socials, sindicats, moviments pacifistes i similars no ho són en cap dels casos. ETA, malgrat les seves diverses aparicions públiques i comunicats durant el període analitzat, només apareix com a font d'informació en una ocasió. Al marge que alguns titulars informatius tinguin un marcat to "positiu" o "negatiu" dels actors en presència, és significatiu que dos actors tan evidents en la qüestió basca, HB i ETA (com ho demostra l'elevat nombre de vegades que han estat subjectes en la notícia de portada), no compten com a fonts d'informació.

Pel que fa als arguments mantinguts en els editorials del diari, els cinc amb un índex més alt de repetició han estat els que mostra el quadre número 6.

Encara que en conjunt la línia editorial d'ABC té com a eix vertebrador la defensa de les vigents institucions de l'Estat enfront del nacionalisme basc i ETA, fou significativa la seva dura reacció contra la màxima autoritat judicial, el Tribunal Constitucional, quan aquest va alliberar la direcció d'HB. En quatre ocasions,¹³ l'argument editorial va ser que "el Tribunal Constitucional provoca alarma social y desmoralización en las Fuerzas y Cuerpos de la Seguridad del estado y que serán entendidas por los violentos como sentencias que ponen a sus pies el Estado de Derecho".

147

"LA VANGUARDIA", REFERENT A CATALUNYA

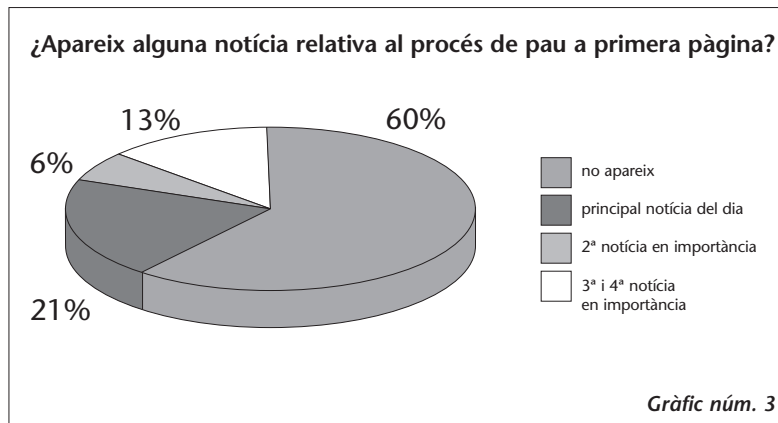
A Catalunya, el diari considerat més influent i de referència en la societat, ja sigui en l'ampli ventall de la societat catalana, com en sectors concrets (polítics, empresaris, altres mitjans de comunicació, etcètera) és *La Vanguardia*. Habitualment se l'ha considerat un diari proper als governs, especialment al Govern central. També té un perfil conservador, sovint amb posicions més aviat de dretes, encara que ha donat suport als governs del PSOE, el de Felipe González, a la Moncloa, o el de Pasqual Maragall, a l'Ajuntament de Barcelona. Pel que fa a la relació amb el Govern de la Generalitat de Catalunya, sempre ha estat d'amor i odi. Amor, sobretot en les posicions de caire més conservador, i d'odi en les posicions de reivindicació sobiranista. Malgrat això, durant el període analitzat, en el qual el Govern central ja estava

¹³ 28-05-99, 08-07-99, 21-07-99 i 22-07-99.

presidit per Aznar, en alguns moments va ser crític amb el PP, sobretot en l'època anterior al trencament de la treva. En aquest període, durant el qual el diari estava dirigit per Juan Tàpia, amb el partit que més va sintonitzar, ja sigui per la manera de titular com pels editorials, va ser amb el PSOE.¹⁴

Des del primer moment es va mostrar esperançat amb el procés de pau i va creure, al principi, que el pacte de Lizarra, que sempre va denominar pacte d'Estella, podria ser un bon punt de partida. Això sí, sempre que es respectessin els actuals marcs legals, com la Constitució i l'Estatut. Ha estat un diari partidari de les institucions vigents i va respectar tant la decisió d'indultar Barrio-nuevo i Vera (23-12-98), com l'alliberament de la direcció d'HB pel Tribunal Constitucional (22-07-99).

Cal dir que *La Vanguardia* ha estat, com tradicionalment ha demostrat, bastant prudent en totes les seves opinions. I en alguna ocasió fins i tot ha portat certa iniciativa, com quan va ser el primer diari d'Espanya de publicar una entrevista a Arnaldo Otegi després de la firma del Pacte de Lizarra.

Ens trobem que hi ha una presència d'informacions sobre el País Basc a portada d'un 39%, quatre de cada deu. Possiblement

¹⁴ Just després de les eleccions generals del 12 de març del 2000, quan Aznar va aconseguir la majoria absoluta, Juan Tàpia va ser substituït a la direcció del diari pel fins llavors coordinador de la secció de política, José Antich. Per tant, dins el període analitzat només en les dues últimes dates Antich en fou el director. La línia d'Antich s'ha considerat molt propera a la del PP i precisament el tractament rebut per part de Tàpia pel que fa al tema basc es considera una de les raons de la seva destitució. Juan Tàpia és considerat com un gran coneixedor del tema basc i havia estat cap de premsa de Miguel Boyer.

es tracta d'una presència aparentment baixa comparada amb l'actual. Però s'ha de tenir en compte que en bona part d'aquest període hi ha hagut molts espais de temps en els quals no ha passat res significatiu al País Basc que hagi pogut interessar a *La Vanguardia*. Per posar un exemple, ens trobem que durant aquest període hi va haver eleccions al Parlament de Catalunya i, per tant, les portades catalanes dedicades a política van ser nul·les respecte al País Basc.

Malgrat això, pràcticament set de cada deu vegades que apareixia alguna notícia sobre el País Basc ho feia com a primera o segona notícia important del dia. Això demostra que *La Vanguardia* li ha dedicat molt espai en portada sempre que hi ha col·locat alguna notícia.

En el cas dels editorials, hi ha un 26,4% de presència i un 73,6% d'absència. Aparentment també és una presència baixa, però si ho comparem amb la presència en portada, veiem que les vegades que ha obert portada o ha estat la segona notícia del dia, el 26,5% dels cops, és un resultat idèntic al de les vegades que ha aparegut un editorial. Així, *La Vanguardia* ha fet realitat la norma que diu que els editorials parlen de les notícies més importants del dia. Cal dir que pràcticament les meitat de les vegades que ha aparegut un editorial (43,5% de les vegades), ha estat el més important. Les altres ha aparegut com a segon editorial.

Com hem fet amb l'ABC i *El País*, en el quadre número 7 tenim la caracterització dels titulars de *La Vanguardia*.

Només veient els principals protagonistes que apareixen en el cos de titulars ETA i el Govern central i PP, queda clar que es tracta dels dos actors protagonistes del conflicte. Els dos sols protagonitzen un 40% del cos de titulars. Així, els dos pols que podríem

Subjectes	Nombre de cops que apareixen	Caracterització		
		Positiva %	Negativa %	Neutra %
G. central, PP i els seus dirigents	57	33 57,9	8 14	16 28,1
PSOE i els seus dirigents	20	10 50	0 0	10 50
G. nacionalista de la CAB, PNV, EA i els seus dirigents	47	15 31,9	21 44,7	11 23,4
HB i els seus dirigents	38	7 18,4	20 52,7	11 28,9
ETA i els seus dirigents	57	2 3,5	25 43,9	30 52,6

Quadre núm. 7

considerar que estan més oposats apareixen equilibrats pel que fa a la presència. Un equilibri que queda clarament trencat quan mirem la valoració que se'n fa, de cadascun. El que també es desprèn d'aquestes dades és que els dos següents blocs, que inclourien el Govern basc, PNB i EA i HB, respectivament, sumen un total de 85 aparicions, que correspondrien al 30%. Així doncs, els quatre primers blocs de protagonistes —ETA (1); Govern central i PP (2); Govern basc, PNB i EA (3) i HB (4)— ja sumen set de cada deu dels protagonistes apareguts sobre el conflicte.

Com es veu en la taula, el Govern central i el PP en surten bastant ben parats, encara que tampoc podem considerar que hi hagi un aprovat unànime. Destaca en aquest bloc la valoració positiva de Mayor Oreja amb un 100%, tres de tres vegades que apareix. I en canvi per a Iturgaiz i el PP basc, que apareixen un cop cadascun, la valoració és negativa.

Pel que fa al PSOE, que hem de recordar que ja en aquest període estava en l'oposició, no hi ha cap valoració negativa. Això ens faria pensar que el diari aposta per les tesis defensades pel PSOE, fet que ja es reflectirà també en les conclusions dels editorials. En canvi, la caracterització que fa el diari del Grup Godó de l'altre bloc, el nacionalista, és radicalment diferent. Tant les valoracions positives d'ETA com les d'HB es donen bàsicament el setembre del 98 quan ETA va declarar la treva. En el mateix sentit és significatiu veure com el Pacte de Lizarra no apareix cap cop valorat negativament. Això és degut al fet que en total només apareix cinc vegades, pràcticament totes en els moments inicials de la treva.

Per tant, queda clar que en termes generals els dos grans blocs estan inversament col·locats en les valoracions. Els dos apareixen amb el mateix percentatge de neutralitat, mentre que el que pels estatalistes és positiu (45,8%) pels nacionalistes-sobiranistes és negatiu (45,5%). I al revés, el que és positiu pels nacionalistes-sobiranistes (16%) és negatiu pels estatalistes (17,8%).

Un altre aspecte molt important a tenir en compte són les fonts utilitzades pel mitjà. En el cas de *La Vanguardia* sempre han aparegut citades les fonts, encara que aquestes hagin aparegut velades com a fonts governamentals (4 cops) o policials (una sola vegada). Però aquestes no han aparegut mai com a úniques fonts i per això sempre s'ha considerat que formaven part de les fonts citades. Pel que fa a la divisió que hem fet, ens trobem que les figures institucionals ocupen un 32,8% de les fonts i els dirigents polítics el 48,3%. Per tant, aquestes dues ocupen ja més del 80% de les fonts. El 20% restant es divideix entre un 9,2% d'agents socials, un 1,1% ETA (sempre indirectament) i un 8,6% altre tipus de fonts. De les institucionals, les per-

Principals conclusions dels editorials de La Vanguardia (setembre 1998 – abril 2000)	<i>Cops que apareix, total o parcialment, la idea</i>
Totes les forces polítiques haurien de reduir la crispació i dialogar, acostant posicions, per trobar solucions	12
És molt positiu que HB s'integri en les institucions, però hauria de desmarcar-se de la violència i no hauria de donar lliçons de democràcia	8
Quan es concretin actituds inequívokes de final de violència, es donaran les condicions per a un procés de pau, sense les quals hi ha un clima de crispació ajudat pel pacte PNB, EA i EH, creant dos blocs	6
La defensa de l'autodeterminació no pot ofendre ningú, però no existeix en la declaració universal i s'ha de respectar la Constitució i l'Estatut com a marcs de referència	5

Quadre núm. 8

Subjectes que intervenen en el procés	Adjectivació de La Vanguardia en les informacions i editorials (setembre 1998 - abril 2000)
<i>Govern de José María Aznar (PP)</i>	"Líder" o "firmeza democrática", "esperanzador", "inequívoco", "dialogante", "prudente", "nuevo talante" o "coherente"
<i>PSOE</i>	"Crítico con Aznar", "prudente" o "preocupado por reivindicaciones"
<i>Govern nacionalista de la CAB (PNV-EA)</i>	"Esfuerzo moderación", "crítico con Aznar", "bloque nacionalista", "eufóricos (tregua)", "frágil y monocolor"
<i>Declaració de Lizarra</i>	Estella ¹⁵
<i>HB</i>	"Nacionalismo radical", "Brazo político de ETA" o "entomo etarra", o "Nacionalistas no democráticos"
<i>ETA</i>	"Organización terrorista", "etarras", "terroristas" o "banda"

Quadre núm. 9

¹⁵ Encara que el nom original sigui Lizarra, periòdicament s'ha volgut castellanitzar per Estella.

tanyents al Govern central són les que apareixen més vegades citades, un 19,5% del total. Pel que fa als dirigents polítics, és molt destacat veure com apareixen tantes vegades fonts del PSOE-PSE com del PNB, 23 vegades cadascuna, equivalent al 13,2% del total. Després els membres d'HB-EH apareixen 15 vegades citats, el 8,6%.

En el que hem denominat matèria primera de les informacions, ens trobem que el 54,1% de les vegades la notícia ha tingut el seu origen en unes declaracions, mentre que en els esdeveniments s'ha basat un 43,2%. Així doncs, ens trobem amb una presència majoritària de declaracions en la gènesi de la notícia que apareix en portada.

Abandonant momentàniament la portada i fixant-nos en els editorials, les principals conclusions a què arriba el diari barceloní són les que mostra el quadre número 8.

Sense dubte *La Vanguardia* ha apostat fort perquè hi hagi un diàleg que acabi d'una vegada per totes amb la violència al País Basc. Una línia editorial que durant el període analitzat era la posició que més vegades havia repetit, sobretot, el PSOE, ja que, aparentment, el PP no apostava per un diàleg obert en tots els àmbits i semblava que els nacionalistes bascos s'havien tancat en un diàleg bàsicament nacionalista. Les tres principals conclusions ocupen el 40% del total d'aparicions comptabilitzades de les diverses conclusions. En algun moment (23-12-98, 24-06-99, 28-08-99, 22-12-99) hi ha certa crítica, ja sigui de forma explícita o implícita, a l'immobilisme d'Aznar.

L'últim element que destacarem de *La Vanguardia*, com ja hem fet amb els altres diaris, és l'emparaulament que s'ha fet del conflicte, reflectit en el quadre número 9.

CONCLUSIONS

Cal dir que hi ha certes diferències entre *El País* i *l'ABC*, per un cantó, i *La Vanguardia*, per un altre. Diferències sobretot pel que fa a la resolució del conflicte. *La Vanguardia* aposta més decididament per una via de diàleg entre tots els implicats. Però també hi podem trobar moltes coincidències, sobretot crítiques pel que fa als drets com l'autodeterminació o l'acostament dels presos. També són molt durs amb les adjectivacions contra el nacionalisme, en general.

1. Darrere l'actuació de diaris com *El País*, *ABC* o *La Vanguardia* hi ha una teoria que defensa l'“antiterrorisme mediàtic” similar al que s'ha manifestat, també, en altres situacions de conflicte.

Cayetano González Hermosilla, responsable de comunicació del Ministeri de l'Interior, ha ressaltat recentement la “madu-

rez” demostrada pels mitjans de comunicació de l’Estat a l’hora d’encarar el denominat “problema del terrorisme” al mateix temps que subratlla la necessitat de desenterrar la idea de neutralitat periodística a l’hora de tractar aquests temes: “no se podía vivir esa neutralidad informativa”, afirma (González, 1999:22). Aquest “antiterrorisme mediàtic” no és una teoria exclusiva de l’actual ministeri de l’Interior espanyol. El podem trobar en aquest i altres temps històrics, aquí i gairebé a tot el món. Almenys així ho han vist molts autors (Marletti, 1984; Soria, 1987; Schelesinger, 1991; Rodrigo, 1991; Grupo Ehuki, 1997; Zallo/Ramírez de la Piscina, 1999; Sádaba, 1999; Idoyaga, 1999; Coulter, 1999).

Des del nostre punt de vista, els compromisos ètics dels mitjans de comunicació havien d’haver començat per la voluntat d’humanitzar aquest conflicte i promoure vies de diàleg entre totes les parts implicades, que en part sí que ha defensat *La Vanguardia*. Però, encara que s’accepti que un mitjà actuï d’una manera clarament contrària al diàleg i basant-se exclusivament amb un enfrontament amb ETA i el nacionalisme en nom de la democràcia, sense cap mena de neutralitat, hi ha criteris que no s’haurien de vulnerar: separar opinió editorial i informació; no amagar fets ni deformar-los; verificar allò que s’explica; no impedir que el públic conegui les opinions reals dels denominats “violents”; negar-se a la filtració de notes de la policia com si fossin fets que han succeït sense verificar-los,¹⁶ etcètera.

Sovint, *El País* i *ABC* han optat per trivialitzar les mobilitzacions protagonitzades pel nacionalisme basc. Han utilitzat diferents procediments: menysprear les seves dimensions i suports; marginalització dels seus protagonistes; utilització de les cometes per a destacar credibilitat i èmfasi en els insults, les etiquetes i les manifestacions violentes. En el cas de *La Vanguardia* possiblement no ha estat tan exagerat, però sí que en certs moments ha destacat molt la violència de carrer, més que abans de la treva. Malgrat tot, aquesta era una manera d’actuar conjunta a tots el mitjans, incloses les agències d’informació.

L’“antiterrorisme mediàtic” sol abandonar els criteris deontològics i, sens dubte, ho fa en el cas que analitzem nosaltres. Tres són, i en aquest cas també, els seus pilars bàsics:

¹⁶ El 13 de març de 1999 es va reunir a Bilbao un centenar de periodistes que varen subscriure un document reivindicant aquest tipus de criteris en l’actuació dels mitjans (Zallo/Ramírez de la Piscina, 1999).

—S’ha de reduir el fenomen del terrorisme a una activitat de dements i/o paranoics, i no s’ha de permetre que es pugui mostrar cap relació amb causes polítiques.

—S’ha de desenvolupar el criteri anterior fins al punt que els problemes polítics als quals fan referència els terroristes siguin considerats només com a propaganda del terrorisme i també siguin identificats amb aquest, quan es manifesten com a reivindicacions de partits polítics o de sectors de la societat.

—S’ha de col·laborar amb els objectius del Ministeri de l’Interior en el tractament informatiu del terrorisme.

Aquí caldria incloure, un cop més, el matís de *La Vanguardia*. Encara que en línies generals sí que utilitza alguns d’aquests criteris, sobretot en considerar que les reivindicacions polítiques no poden justificar cap acció violenta, no ha caigut en la temptació de criminalitzar tot el nacionalisme basc, fins i tot dóna cert marge de confiança a HB.

2. La majoria dels diaris han pres la política del Govern central davant el conflicte basc (més enllà del tema de la violència) com una “raó d’Estat” amb la qual el periodisme s’ha d’alinejar sense fissures.

154

Tant en la línia informativa com en l’editorial, *El País* i *ABC* coincideixen amb els grans eixos defensats pel Govern central en el període de treva. La coincidència per part de *La Vanguardia* amb la posició del Govern ha depès més de certes circumstàncies. Sempre ha defensat la posició “dialogant i d’iniciativa democràtica” o li ha donat suport en la “defensa de l’estat de dret”. Però també s’ha mostrat crítica quan ha cregut que calia una iniciativa més engrescada per aconseguir la pau. Els grans eixos del Govern central han estat:

—La identificació de l’afirmació que al País Basc existeix un problema político-nacional amb la reivindicació antipluralista del nacionalisme (Acord de Lizarra).

—La identificació dels límits de la democràcia amb la Constitució i, des d’aquesta, la identificació entre nacionalisme i sectarisme social exclouent.

—La identificació entre demandes de sobirania basca i (programa del) terrorisme.

Malgrat tot, el problema polític del País Basc és, sens dubte, un problema d’Estat i així ho demostra la importància que li han donat els tres rotatius, així com els altres de la investigació. Ha estat així fins al punt que ha ocupat el primer lloc, amb diferència, dins les agendes

de temes polítics, sobretot en la situació pre i posttrea. Precisament per tractar-se d'una "qüestió d'Estat" *El País* renuncia obertament a exercir la seva crítica, habitual en altres aspectes de la vida social, política i econòmica, envers el Govern del PP sobre el procés de pau.

3. En aquest tema els diaris no utilitzen els criteris amb què habitualment cobreixen altres informacions, sinó que es projecten de forma semblant a "aparells de propaganda".

En aquest sentit els exemples recollits en el text són nombrosos. Cal ressaltar, sobretot, dos casos:

—L'extrema contaminació que es fa entre informació i opinió i el model carregat de retòrica persuasiva existent sobretot en l'*ABC*.

—L'ús de les fonts d'informació. Aquest és un compendi de vulneració de codis deontològics professionals elementals i reflecteix la dependència d'aquests diaris respecte del Govern central: en el cas de l'*ABC* hi ha un ús reiterat de rumors i filtracions com si fossin notícies; en la majoria dels casos només de tant en tant es verifiquen les informacions (fins i tot en temes molt greus) utilitzant fonts alternatives; dos dels actors indubtables del tema, HB i ETA, pràcticament no apareixen com a fonts informatives; les fonts de referència són, exclusivament, el sistema polític institucionalitzat. (Aquí *La Vanguardia* també es desmarca dels altres diaris i ha donat molta veu a HB. Però donar molta veu a un actor no sempre vol dir que aparegui com a primer en l'ordre d'importància, ni tampoc que el que es destaquí d'aquest actor sigui realment el que aquest vol dir.)

Així doncs, hem de concloure ressaltant que la premsa espanyola, en general, ha desaprofitat una oportunitat important de contribuir en la recerca de la pau. Podia haver ajudat a humanitzar el conflicte i afavorir el diàleg polític i social (com en part ha fet *La Vanguardia*). L'existència de gairebé quinze mesos de treva era una bona ocasió per dur a terme aquesta tasca. Malgrat això, aquests mitjans no han contribuït a contextualitzar el problema basc, ni tan sols han mantingut una informació veraç sobre el tema. Els mitjans no han mediat en el conflicte, sinó que, com a norma pràcticament general, han actuat com una part d'aquest mantenint unes estratègies de tensió.

Bibliografía

- AGOSTINI, A. "La tematizzazione. Selezione e memoria dell'informazione giornalistica". *Problemi dell'informazione* (PDI), 1984.
- AZKARGORTA, A. *Editorialea gertakizunaren aurean: El País eta Euskadi*. Tesis doctoral llegida a la Universitat del País Basco, Leioa: EHU-UPV, 1988.
- BORRAT, H. *El periódico, actor político*. Barcelona: Gustavo Gili, 1989.
- CESAREO, G. *Es noticia*. Barcelona: Mitre, 1986.
- COULTER, C. *Contemporary Northern Irish Society*. London: Pluto Press, 1999.
- DÍAZ NOSTY, B. *Informe anual de la comunicación 1999-2000*. Madrid: Grupo Zeta, 2000.
- EHUKI TALDEA. *Ajuria Eneko ituna mezubi-deetan: bakerako bidea ala aztoramen iturria?* Vitoria-Gasteiz: Arabera, 1997.
- FARRE, J. "Esfera pública, comunicación política y prensa diaria. La escenificación política de la campaña de las elecciones al Parlamento". *Zer Revista de Estudios de la Comunicación* [Leioa], núm. 7 (1999).
- FISHMAN, M. *La fabricación de la noticia*. Buenos Aires: Tres tiempos, 1983.
- GARA. *Euskal Herriko egunkaria. Urtekaria 1999*. Bilbao: Gestingraf, 2000.
- GANS, H. *Deciding what's news*. New York: Vintage Books, 1983.
- GONZÁLEZ, C. "El ministerio del Interior y los criterios informativos sobre el terrorismo". A: RODRÍGUEZ R.; SADABA, T. (eds.). *Periodistas ante conflictos. El papel de los medios de comunicación en situación de crisis*. Iruñea: Eunsa, 1999.
- IDOYAGA, J. *Medios de comunicación y proceso de paz en Euskadi*. Madrid: Viento Sur, 1999.
- McCOMBS, M. *Elaborating the Agenda-Setting Influence of Mass Communications*. Keio University, 1976.
- . *Influencia de las noticias sobre nuestras imágenes del mundo*. Paidós: Barcelona, 1996.
- MARLETTI, C. *Media e Política*. Franco Agnelli, 1984.
- NAVARRO, J. *Buenos días Euskadi*. Madrid: Foca, 2000.
- RAMÍREZ DE LA PISCINA, T. "Masa hedabideak eta bortizkeria politikoa". *Jakin* [San Sebastián], núm. 99, 1997.
- . "El País eta su-etena". *Jakin* [San Sebastián], núm. 119, 2000.
- RODRIGO, M. *Los medios de comunicación ante el terrorismo*. Barcelona: Icaria, 1991.
- SADABA, T. "Comunicación y conflicto terrorista: la 'segunda transición' de los medios". A: RODRÍGUEZ R.; SADABA T. (eds.). *Periodistas ante conflictos. El papel de los medios de comunicación en situación de crisis*. Iruñea: Eunsa, 1999.
- SCHLESINGER, P. *Media, State and Nation: Political Violence and Collective Identities*. SAGE, 1991.
- SORIA, C. (ed.). *Prensa, paz, violencia y terrorismo. La crisis de credibilidad de los informadores*. Pamplona: Eunsa, 1987.
- TUCHMAN, G. *La producción de la noticia*. Barcelona: Gustavo Gili, 1983.
- ZALLO, R.; RAMÍREZ DE LA PISCINA, T. *Los medios en Euskal herria ante la nueva situación política (propuesta de decálogo ético)*. Jornada de reflexión organizada por las fundaciones Bilbao, 13-03-99.